

DÉVAVÁRI ZOLTÁN*

A Muravidék sorsdöntő hónapjai

Göncz László: *A Muravidék útja a délszláv királyságba. A tájegység története az első világháború végétől a jugoszláv megszállásig (1918 ősze – 1919 augusztusa)*. Szombathely–Ljubjana–Lendva: Magyar Nyugat Könyvkiadó – Inštitut za narodnostna vprašanja – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2024. 563 oldal

Hogy vélhetően izgalmas s szakmailag is releváns kötetet vesz kézbe a történelem iránt érdeklődő olvasó, annak egyértelmű mutatója az adott monográfia forrás- és irodalomjegyzéke, valamint az impresszumban feltüntetett szakmai lektorok (jelen esetben: Ablonczy Balázs, Kovács Attila, Paksy Zoltán) névsora. Göncz László nagymonográfiája így már az első belelapozásnál egyértelművé teszi: sok szempontból páratlan és hiánypótló munkáról van szó. Kézzelfoghatóvá teszi a szerző ezt már a megíráshoz felhasznált forrásmennyiség rendkívüli bőségével (szlovéniai, horvátországi, magyarországi levéltárak anyagai), az azok, valamint a korabeli magyar és szlovén sajtó erre vonatkozó közleményei, illetve a magyar és a szlovén nyelvű szakirodalom rendezésével járó hatalmas – években mérhető – idő- és energiaszükségletével. Ez is mutatja: bár a most ismertetésre kerülő monográfia magyar nyelven íródott, annak összeállítása kivitelezhetetlen lett volna a szlovén, a horvát, illetve a szerb nyelv felsőfokú ismerete nélkül. Csak zárójelben tesszük hozzá: viszonyítás kérdése tehát a magyar történészeket – sokszor jogtalanul – érő azon kritika, amely éppenséggel a publikálás nyelvét kéri rajtuk számon.

Göncz az érdeklődő olvasók asztalára olyan munkát tett le, amely akár a 2000-ben általa megvédett, *A Muravidéki magyarság 1918–1941* című doktori disszertáció folytatásaként – a történeti előzmények feldolgozásaként – is értékelhető. A most megjelent kötet azonban nemcsak a hatalmas mennyiségű levéltári dokumentum és a korabeli sajtóforrások feldolgozása miatt érdemel különös figyelmet az olvasótól, hanem azért is, mert egy, a magyar történetírás és közgondolkodás fősodratában perifériának számító, sőt, sajnálatos módon jóformán mellőzött tájegységnek, a Muravidéknek a históriáját, sorsdöntő hónapjait dolgozza fel.

Fontos tisztázni: amikor a Muravidékről (szlovénul: Prekmurje, vagyis Murántúl) írunk, akkor nem a szomszédos Muraközre (horvátul: Međimurje) utalunk.

* A szerző történész, a Veritas Intézet munkatársa. E-mail: zoltan.devavari@veritas.gov.hu

A Muravidék mint elnevezés nagyjából bő száz évvel ezelőtt született földrajzi fogalom, amely a Mura folyótól északkeletre fekvő, az egykori Vendvidék (Rá-bavidék) jelzővel illetett terület egy részét öleli fel. Ez a nagyjából 940 négyzetkilométernyi térség évszázadokon keresztül Vas és Zala vármegyék szerves részét képezte, s csak a párizsi békekonferencia kései szakaszában – 1919 tavaszán-nyarán – meghozott döntések alapján került a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, annak szlovén érdekszférájához, a mai Szlovén Köztársasághoz. Az impériumváltás időszakában a terület nyugati és középső részét zömében szlovénok lakták, akik a tájegység lakosságának nagyjából a háromnegyedét tették ki, ugyanakkor északon, mintegy harminc településen jelentős többségben magyarok éltek, akik ezáltal a Muravidék összlakosságának a negyedét adták. A Muravidéktől délre fekvő, az I. világháború után szintén az akkor formálódó délszláv állam fennhatósága alá kerülő, a Dráva és a Mura folyók által határolt, etnikailag jóval homogénebb, 90 százalékban horvátok által lakott Muraköz (a csáktornyai és a perlaki járás) már az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idejében is a horvát területi igények fókuszában állt.

A kötetnek külön értéket ad, hogy eddig részletesen nem tárgyalt folyamatokat tár fel a Muravidékről, amely a történelmi magyar állam összeomlásának időszakában egészen 1919 augusztusáig közvetlenül a mindenkori magyar kormányok fennhatósága alatt állt, s ezért a Magyarországtól végül elcsatolt területen a későbbi utóállam, az SZHSZ Királyság – egy rövid intermezzót leszámítva – az általa birtokba vett Bácskával vagy a Bánsággal ellentétben 1918 végén és 1919 elején nem tudott berendezkedni, s így az átmeneti állapot (őszirózsás forradalom, tanácsköztársaság, a határok végérvényes eldöntésének időszaka) alatti történetét nem a megszálló haderő katonai közigazgatása határozta meg. A monográfia súlyát emeli az is, hogy a szerző művét nem magyar vagy szlovén, hanem muravidéki perspektívából írta meg, és így a szerepváltások, identitásválasztások is sokkal jobban megragadhatók. Mindezt közelítve, át-, sőt, megélhetővé teszi a munkában az utókor olvasója számára a szó szerinti idézetek bőséges volta, amelyek már-már tükörként adják vissza a korabeli gondolatokat és gondolkodásmódot, míg az eseményekben (fő)szerepet játszóik gazdag életrajzi adatai a személyes életutakban, az egyéni döntéshelyzetekben igazítanak el.

Göncz szakavatottan mutatja be a Muramente társadalmi, politikai, etnikai viszonyait, részletekbe menően tárja fel a tájegység iránti szlovén érdeklődést. Bemutatja a világháborús összeomlás utolsó napjainak eseményeiben, majd a későbbiekben kulcsszerepet játszó személyeket, feltárja a szlovén nemzeti ébredésre adott magyar válaszokat, reflexiókat. Fontos megállapítása, hogy a Mura folyó magyarországi szakaszán élő szlovénoknak 1918 őszéig érdemben nem volt határozott álláspontjuk szülőföldjük Magyarországtól való elszakadásáról, s a többi szlovénnal – egy délszláv államban – történő egyesülésről. Arra is rámutat, hogy noha az Ante Trumbić nevével fémjelzett emigráns Jugoszláv Bizottság már

a világháború során tett utalásokat arra, hogy a terület a formálódó délszláv állam része legyen, a brit és az amerikai, de 1919-ig a francia döntéshozók sem foglalkoztak ezzel érdemben. Ennek oka pedig alapvetően az volt, hogy a Szövetségesek oldalán harcoló Szerb Királyság elsősorban a szerbek által lakott területek ügyében volt érdekelt, így minimális érdeklődést tanúsított egy olyan régió iránt, ahol a szerbek számaránya elhanyagolható volt. Olyannyira, hogy a térséggel összefüggésben a befolyásos szerb körök is csupán felszínes információkkal rendelkeztek.

Mindentől függetlenül a világháború végén a Mura mentén is egyre erőteljesebb volt a társadalmi és az etnikai feszültség. Ilyen közhangulatban került sor 1918. október 20-án a Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület fennállásának 25. évfordulója alkalmából szervezett muraszombati rendezvényre, amelynek résztvevői Magyarország mellett tettek hitet. Ugyanakkor a későbbiekben éppen ez az esemény lett a területnek a magyar államtól való elcsatolását célzó szlovén/jugoszláv propaganda egyik hivatkozásai alapja, s már november 3-án sor került a stájerországi Ljutomerben a nagygyűlésre, amelyre a Muravidékről is sokan elmentek, s ahol Jožef Cigan felolvasta a Magyarországon élő szlovénok csatlakozási nyilatkozatát a délszláv államhoz. Ez a nyilatkozat a közeljövőre nézve pedig vízváltónak számított, mivel ettől kezdve a Mura menti szlovénok körében egyre népszerűbbé vált és kapott hangot az ún. jugoszláv orientáció.

A ljutomeri nagygyűlés mellett a feszültségek és az indulatok elemi erővel való feltörésében nagy szerepet játszottak a Muraközt és Lendva környékét (is) dúlól katonaszökevény-csoportok, az ún. zöld káderek (zeleni kadar) által indukált zavargások, fosztogatások. A sokszor erőteljes antiszemita felhangú, ugyanakkor elsősorban a magyar földbirtokosok, községi jegyzők és a magyar lakosság egészének a sérelmére elkövetett garázdálkodások megfékezésére Bosnyák Géza zalai főispán 1918. november 6-án statáriumot rendelt el, amely november 17-ig volt érvényben. Göncz részletekbe menően tárja fel az akkori muravidéki és muraközi eseményeket, ezért itt most csak arra utalunk, hogy a magyar reguláris alakulatok és a zöld káderek közötti összecsapásokkal, valamint a statáriummal összefüggő kivégzésekkel kapcsolatban a legújabb kutatások 103 halálos áldozatról tesznek említést.

Tovább bonyolította a helyzetet az is, hogy még az őszirózsás forradalom kitörése előtt, 1918. október 29-én Zágráb központtal az összeomló Monarchia és a történelmi Magyarország délszlávok által lakott területeiből konföderatív alapon megalakult a Szerb Királyságtól akkor még pro forma független – igaz, senki által el nem ismert – országnak számító, 1918. december 1-jéig fennálló Szlovén–Horvát–Szerb (kérész-) Állam. Ezzel párhuzamosan az elkövetkező napokban a szerb királyi hadsereg reguláris alakulatai is megkezdték az előnyomulásukat Bácska, a Bánság, Bosznia és Horvátország irányába.

Egy rövid kitérő erejéig itt jegyezzük meg, hogy Bácskában is komoly gondot jelentettek a katonaszökevények által véghezvitt fosztogatások. Emellett ezen

a területen már október második felében, november első hetében kifejezetten nemzeti jellegű, halálos áldozatokat követelő összecsapásokra került sor a szerb lakosság és a magyar karhatalmi erők között. A Szerémség már november első napjaiban a szerb hadsereg ellenőrzése alá került, míg Újvidékre november 9-én vonultak be a francia és brit erők kíséretében a szerb királyi csapatok. Kevésbé közismert közjátéka a magyar történelemnek, hogy az Újvidéken tartózkodó magyar nemzetőrök a fosztogatások megakadályozása céljából utcai harcokba bocsátkoztak a megszálló erőkkel szemben. Ezzel szemben Szabadkát és Zombort lényegi ellenállás nélkül november 13-án, a belgrádi egyezmény megkötésének a napján foglalták el a szerb hadsereg egységei. Történt mindez annak ellenére, hogy a bevonuláskor Szabadkán a reguláris magyar (és a visszavonuló német) csapatok számbelileg jóval nagyobb erőt képviseltek, mint az Ante Živulović alezredes vezette szerb erők. Bár a bő 9000 km²-nyi területű Bácskát az antant haderő és a szerb királyi hadsereg vette birtokba, s annak megszerzése a szerb hadicélokban is kiemelt figyelmet kapott, azonban a kulisszák mögött zajló szerb–horvát, illetve szerb–szerb hatalmi játszmákkal összefüggésben november 24-én először Zágrábban mondták ki Bácska–Bánát–Baranya egyesülését a Szlovén–Horvát–Szerb Állammal. Csak másnap került sor a régió etnikai struktúráját teljesen figyelmen kívül hagyó újvidéki, ún. Nagy Nemzetgyűlésre, amely ugyanennek a területnek a Szerb Királysághoz való tartozását deklarálta. Ennek következtében volt néhány olyan nap, amikor Bácska formailag egyszerre három államhoz: Magyarországhoz, a Szlovén–Horvát–Szerb Államhoz és a Szerb Királysághoz is tartozott. Bár a belgrádi fegyverszüneti egyezmény 17. pontja garantálta, hogy a magyar karhatalmi és katonai egységek által kiürített demarkációs vonaltól délre eső területeken továbbra is megmarad a magyar közigazgatás, a szerb hadsereg által megszállt zónákban ezt nem tartották be, s lényegében azonnal hozzákezdtek annak a felszámolásához.

Ezzel a kettőséggel is összefüggésben állt az, hogy a november 13-án Belgrádban Linder Béla, a Károlyi-kormány tárca nélküli minisztere és Franchet d’Esperey balkáni antant-főparancsnok két megbízottja, Henrys tábornok és Mišić vajda által megkötött, 18 pontból álló katonai konvenció a Muraközt és a Muravidéket a demarkációs vonalon túl, vagyis magyar kézen, így érdemben a Szlovén–Horvát–Szerb Állam keretein kívül hagyta.

Ugyanakkor a muraközi zavargások s az azokra adott erőteljes magyar reakciók ebben a helyzetben kétségkívül kapóra jöttek a területet megszerezni szándékozó horvát és szlovén politikai elitnek. Bár Jászi Oszkár kilátásba helyezte egy muraközi horvát autonómia biztosítását, sőt, Obál Béla személyében még a Mura mentén élő szlovén lakosság érdekeit képviselő kormánybiztos is kinevezésre került, a nehéz helyzetben végül a magyar kormány a Muraköz kiürítése mellett döntött, s azt 1918 karácsonyán – időben itt már a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1918. december 1-jei proklamálása után járunk (!) – a zöld káderek elleni magyar fellépésre hivatkozva Slavko Kvaternik ezredes és Dragutin Perko alezredes vezetésével

a zömében horvát és részben szlovén önkéntesekből álló délszláv katonai erők megszállták. Ezzel párhuzamosan a Muraközt elfoglaló alakulatok egyes egységei Jure Jurišić százados vezetésével felsőbb utasítás nélkül átkeltek a Murán, s elfoglalták Alsólendvát, Muraszombatot, valamint több kisebb települést. A Muravidék délszláv megszállása azonban nem állandósult, mivel a Pernecky Jenő százados parancsnoksága alatt álló magyar egységek 1919. január 3-án kisebb harcok árán visszafoglalták Muraszombatot, s így ez a régió újra magyar fennhatóság alá került. Bár a magyar kormány a Muraköz megszállását az adott helyzetben kénytelen volt de facto tudomásul venni, azonban azt formálisan nem ismerte el. Mivel ekkor a Muravidék magyar ellenőrzés alatt állt, a Muraköz azonban nem, így a demarkációs vonal a belgrádi konvenció ellenére a Dráváról a Murára helyeződött át.

Terjedelmi korlátok miatt itt most csak utalni tudunk arra, hogy Göncz munkájában részletekbe menően tárgyalja az elkövetkező bő két hónap eseménytörténetét, a szlovénoknak adandó önkormányzati terveket és autonómiaürelkéréseket, Obál Béla kormánybiztosi tevékenységét, a Muravidékre vonatkozó szlovén autonómiaürelkéréseket, a Klekl József nevéhez fűződő, a magyar állam keretén belül megvalósítandó ún. „Slovenska Krajina” autonómiaürelkérést (ennek egyik radikális eleme volt például, hogy a szlovén autonóm területhez sorolták azokat a zömében magyarok lakta településeket is, amelyek a szlovén–magyar nyelvhatár közelében vagy annak peremén helyezkedtek el) és annak visszahangját, a Mura folyó menti magyar határvédelem megszervezését vagy a vizsgált időszak gazdasági, infrastrukturális és művelődési jellegű ürelkéréseit.

Így jut el a könyv olvasója a tanácsköztársaság kikiáltásához, amivel egyben a szlovén autonómia kérdése is háttérbe szorult, mivel Tkálecz Vilmos népbiztoshelyettes a muravidéki szlovénok nemzeti alapú szerveződésének az ügyét olyan – lentebb kifejtésre kerülő – irányba tolta el, amely nem volt tekinthető sem a Jászi- és Obál-féle terv folytatásának, sem pedig a délszláv állam keretén belül megvalósítandó szlovén nemzeti önállósodás folyamatának.

Bár a bolsevik hatalomátvétel 1919 márciusában a Muravidéken lényegében zökkenőmentesen zajlott le, a proletárdiktatúrával szembeni ellenszenv már az első napokban kifejezetten erős volt, s különösen feszültté vált a helyzet a túlnyomórészt magyarok lakta Alsólendván. A magyarországi fordulatot a délszláv sajtó is élesen támadta, a *Slovenec* napilap egyértelműen az érzelmek felkorbácsolásának a szándékával és propagandisztikus céllal 1919 májusában egyenesen a magyarországi szlovén falvak bolsevikok általi felégetéséről, szlovén nők és férfiak rabságba hurcolásáról, sőt, meggyilkolásáról cikkezett.

A tanácsköztársaság rendeletei, amelyek megszüntették a magántulajdont, az üzemetek és a nagybirtokokat elkobozták a tulajdonosaiktól, a vallást pedig a magánszférába száműzték, egyre nagyobb ellenállást váltottak ki a tehetősebb parasztok, a hivatalnokok, az értelmiség és a polgárság részéről. Az elégedetlenség akkor hágott a tetőfokára, amikor olyan hírek kaptak szárnyra, hogy az Alsólendván

állomásozó magyar katonákat a tanácskormány a román fronton tervezi bevetni. Ilyen előzmények után április 21-én ellenforradalom tört ki a városban. A hatalomátvétel azonban rövid életű volt; a tanácsköztársasághoz hű erőknek már az esti órákra sikerült a lázadáson úrrá lenniük. Az ellenforradalom szervezőit letartóztatták, majd Budapestre szállították. Perüket 1919. május 22-én és 28-án rendezték meg. Sebestyén Jenőt és Fangler Bélát halálra, több személyt súlyos börtönbüntetésre ítélték. A kivégzéseket végül az olasz katonai misszió közbenjárására nem hajtották végre, s a büntetést életfogytig tartó fegyházra változtatták. (Az elítélteket a tanácsköztársaság bukása után felmentették.)

Az ellenforradalmi kísérlet után budapesti karhatalmisták lepték el Alsólendvát, s durva visszaéléseket, túlkapásokat követtek el. A csempészésben fontos szerepet játszó Tkálec Vilmos népbiztoshelyettes körül a korrupciós ügyek felszínre úszásával azonban egyre jobban fogyni kezdett a levegő. Tkálec mindezt érzékelve már április második felében felvetette, május második felében pedig részletekbe menően megtervezte a Mura Köztársaság kikiáltását. Május 29-én összehívta a muraszombati járás munkás-, katona- és földművestanácsainak az ülését, majd a csonka tanács beszámolójának meghallgatása után elfogadta a Magyarországi Tanácsköztársaságtól való elszakadást kimondó határozatot, s kinyilvánította a Mura Köztársaság megalapítását Muraszombathely központtal. A Mura Köztársaság elveikben magában foglalta a Vendvidéki Népbiztosság teljes területét, a belatin-ci, a muraszombati és a szentgotthárdi járások szlovénok lakta részeit, valamint a Muravidék többségében magyarok lakta területéből Dobronakot az alsólendvai járásból, illetve Pártosfalva környékét a muraszombati járásból. Ugyanakkor Alsólendva és az őrségi falvak nem tartoztak a kéréséletű állam fennhatósága alá. A Mura Köztársaság elnökének Tkálec Vilmost választották meg, „hadseregének” vezetését pedig Pernetzky Jenő századosra bízták. Tkálec kérésállamának kb. 1200 katonája az elkövetkező napokban harcokba bocsátkozott a tanácsköztársaság erőivel. Június 3-án azonban Muraszombatot visszafoglalták a Budapesthez hű csapatok, a délutáni órákban a magyar Vörös Őrség Pártosfalvára is bevonult, s ezzel Tkálec kérésállama megbukott.

Göncz László monográfiájának utolsó előtti nagy fejezete a diplomáciai szinten zajló kulisszajátászmákba ad – mondhatjuk – teljes körű betekintést. Ahogyan arra fentebb már utaltunk, most pedig újra jelezzük: 1919 tavasza előtt a nagyhatalmak érdemben nem foglalkoztak a Muravidék kérdésével. A magyar állam általános megítélése mellett az időközben bekövetkezett eseményeknek is kulcsszerepük volt abban, hogy e régió tekintetében Magyarország számára szintén kedvezőtlen fordulat következzen be. A Muravidék hovatarozásának a kérdése, amelyben döntő elmozdulást hozott a Magyarországi Tanácsköztársaság kiváltotta nagyhatalmi ellenszenv hatása, végül 1919 márciusa és júliusa között dőlt el. Göncz munkájában igyekszik pótolni a magyar történelemben aránylag kevésbé ismert eseménysorozat pontos rekonstruálását, így részletekbe menően mutatja be

a párizsi békekonferenciának a Muravidék hovatarozásával összefüggő döntéseit, az azokban játszott kulcsszereplőket. Rámutat arra, hogy milyen determináló hatással volt a Muravidékre nézve (is) az a tény, hogy miközben a békekonferencián egyre inkább érezhetőbbé vált a délszláv állam érdekében történő kedvező elmozdulás, addig a magyar ellenvélemények az ügyben még csak megfogalmazásra sem kerülhettek, mivel Magyarország mint vesztes állam egészen 1919 decemberéig meghívást sem kapott a sorsát eldöntő tanácskozásokra.

A szerző áttekinti a Nikola Pašić szerb miniszterelnök által vezetett délszláv küldöttségnek a területi követelésekkel összefüggő – fogalmazzunk így – irányváltásait, levezeti, hogy a Muravidék végül hogyan is került a szerb miniszterelnök aérdeklődési körébe. Külön kiemeli Jovan Cvijić szerb geográfusnak a jugoszláv küldöttség néprajzi-történelmi szekció vezetőjének a szerepét, aki 1919 márciusában–áprilisában határozottan kiállt a Muravidék megszerzése mellett, s elsősorban neki volt köszönhető, hogy a délszláv küldöttség munkatestületeiben ez a tájegység is egyre nagyobb figyelmet kapott. Szintén rámutat Petar Pešić szerb tábornoknak a jelentőségére, ahogyan ismerteti Matija Slavičnak, a jugoszláv delegáció Muravidékért felelős szakértőjének a meglátásait is, de ugyancsak felhívja a figyelmet annak fontosságára, hogy a délszláv államra kedvező döntést elősegítette az is, hogy az SZHSZ Királyság felajánlotta közreműködését a bolsevik Magyarország elleni fegyveres intervencióban. Így jutunk el végül oda, hogy 1919. május 20-án a francia André Tardieu vezette Területi Bizottság az olaszok tiltakozása ellenére a Muravidék hovatarozása tekintetében elfogadta Douglas Wilson Johnson amerikai geográfus területrendezési javaslatát. A végjátékra – ez Göncz monográfiájának már az utolsó fejezete – 1919. augusztus 12-én került sor, amikor Krsta Smiljanic tábornok irányításával az első délszláv állam csapatai lényegében érdemi fegyveres ellenállás nélkül birtokba vették a tájegységet. A hadművelet végére a mura-szombati járásból csak három község: Szombatfa, Gödörháza (ma: Magyarszombatfa része) és Velemér maradt magyar kézen. Bár a békeszerződés 1920. június 4-i aláírásáig több magyar tiltakozásra, visszafoglalási kísérletre is sor került, érdemi változás 1941-ig már nem történt. Ennek kifejtése azonban már egy másik történet tárgykörébe tartozik.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Göncz László munkája, bár egy mikrotér-ség múltjára fókuszál, a forrásfeldolgozás mértéke, a kötetben előforduló személyek életrajzi adatainak az összeállítás, a bonyolult és összetett események közérthető nyelven történő visszaadása révén messze túlmutat a helytörténet jellegű monográfiákon. Bizton állíthatjuk, hogy Göncz munkáját az elkövetkező évtizedekben a magyar régió- és kisebbségkutatás egyik meghatározó köteteként tartják majd számon.